

İslam Səfərli yaradıcılığında dil və üslub xüsusiyyətləri

Sədaqət Həsənova

Filologiya üzrə elmlər doktoru, professor, Əməkdar müəllim, Naxçıvan Dövlət Universiteti.

Azərbaycan. E-mail: sedagethesenova@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-0839-8469>

XÜLASƏ

Məqalədə Azərbaycanın nəğməkar şairi İslam Səfərlinin yaradıcılığından danışılır, əsərlərindəki dil və üslub xüsusiyyətləri təhlil olunur. Şairin ədəbi dildəki mövqeyini müəyyənləşdirmək üçün şeirlərindəki bir sıra söz və ifadələrdən bəhs edilir. Yaradıcılığının linqvistik cəhətdən araşdırılması onu göstərir ki, şair, milli sözləri qoruyan və onları aktivləşdirən söz sənətkarıdır. Məqalədə ədibin aforistik ifadələr və poetik sintaksis nümunələr yaratması məsələsinə də toxunulur.

AÇAR SÖZLƏR

dil, söz, poeziya,
üslub, ifadə

MƏQALƏ TARİXÇƏSİ

göndərilib: 17.10.2023

qəbul edilib: 22.11.2023

Language and stylistic characteristics of Islam Safarli

Sadagat Hasanova

Doctor of Philology, Professor, Honored teacher, Nakhchivan State University.
Azerbaijan. E-mail: sedagethesenova@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-0839-8469>

ABSTRACT

The article talks about the work of Azerbaijan's songwriter Islam Safarli. For this purpose, its language and stylistic features are analyzed. In order to determine the position of the poet in the literary language, a number of words and phrases in his poems are discussed. Linguistic analysis of Islam Safarli's work shows that he is a word artist who preserves and activates national words. The article also touches on the poet's creation of aphoristic expressions and examples of poetic syntax.

KEYWORDS

language, word,
poetry, style,
expression

ARTICLE HISTORY

Received: 17.10.2023
Accepted: 22.11.2023

*Vətən üçün, xalq üçün
Söz qalacaq dünyada.
İ.Səfərli*

Giriş / Introduction

İslam Səfərli Azərbaycan ədəbi dilində öz dəsti-xətti olan şairlərdəndir. Onun özünəxas dil və üslub xüsusiyyətləri bizə bu fikri söyləməyə əsas verir. “Təzə sözlü olarsan, öz izlə yerisən” – deyən şair, oxucu zövqünü oxşayan, əsərlərində düşüncə, duyğu və söz ahəngi bir-birini tamamlayan sənətkarlardandır. Onun yaradıcılığının dilçilik baxımından araşdırılması ədəbi-bədii dilimizin müəyyən bir dövrünün dərinədən öyrənilməsi baxımından faydalıdır. Ümumiyyətlə, adi dildə az görünüb, az dərk edilənlərin şeir dilində özünü qabarıq şəkildə ifadəsi və daha çox hiss olunması mənasında ayrı-ayrı sənətkarların yaradıcılığının araşdırmalara cəlb olunması hər dövrdə aktualdır. Qeyd edək ki, bu, bədii dilimizin hərtərəfli öyrənilməsi və tanınmasında olduqca əhəmiyyətlidir.

Əsas hissə / Main part

İslam Səfərli söz və məna seçimi bacarığı ilə tanınan, şeirlərinə çox sayda nəğmələr bəstələnən şairlərdəndir. Onun əsərləri hiss və həyəcanların ahəngli ifadəsi və emosional zənginliklə səciyyəvidir:

Torpağın ətrini sinəmə çəkdim,
Dodağım gül açdı, ürəyim çiçək.
Xəzər sahilində bir çinar əkdim,
Söyüdlər nazlandı gülümsəyərək.
Dəniz mahmısını oxudu sanki
Ətəyi ləpəli, qırçınlı Bakı...
Kükrədi ilhamım, qaynadı qanım,
Sənə qurban canım, Azərbaycanım! [4, s.13]

Bu misralar ürəyində vətən sevgisi daşıyan insanları həyəcanlandırmaya bilməz. İslam Səfərlinin vətən mövzusunda olan əsərlərini oxuduqca düşünürsən ki, bu söz və kəlamlar insanları birliyə çağırır. Mənalı fikirlərin arxasında həssas bir şair ürəyi dayanır. Bu ürəkdən qopan sözlər poeziyanın dəyərini əks etdirir:

Ağ bir şərid kimi uzanıb gedir,
Dumanlı, çiskinli, günəşli yollar,

Bəzisi həyatdan usanıb gedir,
 Mənimsə yollarda hekayətim var.
 El özü qoruyar axarlı şeiri,
 Dağlar quzey qarı sərində saxlar.
 Bağrıma basmasam hər qarış yeri,
 Torpaq öz sirrini dərində saxlar [4, s.13].

Yolları, dağları, torpağı obrazlaşdıran şairin poetik nəfəsi özünəməxsusdur. Başqa söz sənətkarlarının üslubunda yazmaq ədib üçün qəbuledilməzdir. Belə bir düşüncə sahibi olan İslam Səfərli sözün qüdrətini duyur və onu oxucusuna hiss etdirməyi bacarır. Sözlərə qaynar və rəngarəng bədii həyat bəxş edən şair dilə aydınlıq gətirməklə yanaşı, əsərlərində fərqli bir musiqi ovqatı da yaradır:

Mən qartalam,
 Qartal zirvələr gəzər.
 Mən vüsalam,
 Vüsal hicranı bəzər.
 Mən bir ayam,
 Aya ulduz yaraşar.
 Mən sevdaya
 Sevdalı qız yaraşar.
 Mən sənsizəm,
 Sənsiz könlüm açılmaz.
 Mən dənizəm,
 Dəniz tufansız olmaz [4, s.47].

Dil faktlarının yaratdığı həyəcanlar sözlərin təkrarı ilə müşayiət edilərək şeirə həssas münasibət yaradır. “Təkrar konkret mövzunun vacib cəhətləri barədə poetik məlumatların sadəcə ritmik təsviri deyil. Əgər o, poetik mənadan məhrum olsaydı, adi tautoloji söz yığını təsiri bağışlayardı. Burada təkrar ideya-estetik təsəvvürün zənginləşməsinə yönəldilmiş bədii-təhlil obyektinin, onun məğzinin, mahiyyətinin parlaq şəkildə ifadəsinə xidmət göstərir” [2, s.241].

İslam Səfərlinin eyni əsərində bir sözün dəfələrlə işlənməsi ilə tez-tez qarşılaşırıq. Lakin bu, oxucunu yormur, əksinə, fikrin poetik mənasına yönəldiyindən dəyərli üslub faktı hesab olunur. Fikrin düzgün və estetik ifadəsində təkrarın böyük əhəmiyyəti vardır. Bu anlamda, şairin yaradıcılığında təkrarlanmalar üstünlük təşkil edir.

Əsir xəfif-xəfif səhər mehləri,

Atır rubəndini qızıl dan yeri,
Sən yar gülşənisən, mən eşq şairi,
Şirin laylalarla gəl oxşa məni,
Ey odlar Vətəni, odlar Vətəni! [4, s.36]

İslam Səfərlinin poetik dili təsdiq edir ki, təkrar və həmcins üzvlər tələffüzdə xüsusi çalar yaradır. Dil materiallarının şeirə uğurla sığışdırılması, psixoloji durumların sözlə ifadəsi, tərəvətli deyim, sözə qayğılı münasibət şairin yaradıcılığında diqqət çəkən cəhətlərdəndir. Fərdi üslub obrazlı mənimsəmənin orijinal üsullarla təqdimi, əks olunması və göstəricisi kimi şairin ədəbi dildəki mövqeyini dəqiq müəyyənləşdirir.

Qar yağdı, qapını yaman aldı qış,
Əlinə bir qırıq kaman aldı qış.
Payızdan əlbörcü duman aldı qış,
Qayalar bürcündə mən yalçın ollam,
Dumanlı dağlarda harayçın ollam [4, s.46].

Yuxarıda şeirdən verilən bir bənddə “harayçı” sözü diqqətimizi cəlb etdi. Dilimizin aktiv lüğət fonduna daxil olan “haray” sözü bir neçə mənada istifadə edilir. Həm nida, həm də “qışqırıq” və “kömək” mənalarında olan leksik-qrammatik vahid olaraq bu söz hamıya məlumdur. İslam Səfərlinin dilindəki “harayçı” “Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti”ndə “haraya gələn”, “köməyə gələn”, “özünü haraya çatdıran” mənalarında qeyd olunmuşdur [1, s.331]. Çağdaş ədəbi-bədii dilimizdə onun fəal işlənmə məqamları ilə demək olar ki, şairin yaradıcılığında qarşılaşırıq:

Xoşbəxtsən, bir şirin duyğuya düşsən,
Nisgildən ayrılıb, arzuya düşsən.
Gümüş Ay nurunda sən suya düşsən,
Zərif ləpələrdə mən qırçın ollam,
Sonalar gölündə harayçın ollam [4, s.46].

Dilimizdə “harayçı” sözünün sinonimi olan “köməkçi” daha işləkdir. İslam Səfərli “harayçı” sözünə canlılıq verərək onu poetik dil tapıntısı səviyyəsinə yüksəltdi. Doğrudan da, şeirin dilində “harayçı” əvəzinə “köməkçi” sözü işlənsəydi, bəlkə də bu qədər gözəl səslənməz və bədiilik yaranmazdı:

Mən Dədə Qorqudam, ozan şairəm,
Eşqini göylərə yazan şairəm.
İslamam, zirvədə süzən şairəm,

Səni ley çalanda bir laçın ollam,
Çalmalı dağlarda harayçın ollam! [4, s.47]

Dəyərləri qorumağın, onlara kömək etmək istəyinin bundan daha dolğun ifadəsinə rast gəlmək çətindir. Hələ şeirin sonunda nida işarəsindən başqa, üç nöqtənin qoyulması fikrin ifadə təsirinin, fəal düşüncənin, təfəkkür təhlilinin əlamətidir. Bu, adi durğu işarəsi deyil, söz və ifadə hökmündə, fikir sanbalında olan faktordur. Ədəbi dilin, demək olar ki, bütün üslublarında üç nöqtənin çox sayda mənaları özünü göstərir. Burada qrammatik mövzuları bədii dilə gətirən və onları poetik şəkildə, lakin dilçi alim mövqeyində izah edən mərhum şairimiz Qabilin “Üç nöqtə” şeiri yada düşür:

İncə mətləb kodlarıdır üç nöqtə,
Hər biri bir qıfılbənddi, aç görək!
Lap bir məktəb açarıdır üç nöqtə,
Bu məktəbin təlimindən qaç görək!...

Mənaların açmasıdır üç nöqtə,
Açıldıqca şərhə qalmaz ehtiyac.
Təxəyyülün uçmasıdır üç nöqtə,
Simurqa da daha olmaz ehtiyac [3, s.48].

İslam Səfərlinin yaradıcılığında sözün məqama uyğun olaraq işlədilməsi məzmun mükəmməlliyi, forma uğuru kimi diqqəti cəlb edir və poetik təsiri qat-qat gücləndirir. Dil-üslub yoxsulluğundan uzaq olan şair ifadə təravəti və təqdim orijinallığı ilə seçilir. Əslində, fərdi yaradıcılıq keyfiyyətlərinin əsasında da forma-üslub xüsusiyyətlərinin orijinallığı dayanır.

Şairin dilində diqqət çəkən sözlərdən biri də “açarçı” sözüdür:

Deyirəm, gün gələydi,
(sözlərimə inanın!)
siz hücum etdiyiniz,
elm adlanan qalanın
açarçısı olaydım! [4, s.42]

Maraqlıdır ki, işlənmə passivliyinə malik olsa da, bu söz də dilimizin lüğətlərində “açar düzəldən” mənasında göstərilmişdir [1, s.37]. İslam Səfərlinin yadda qalan keyfiyyətli cəhətlərindən biri budur ki, o, dildəki bir sıra sözləri, xüsusilə də milli leksik-qrammatik vahidləri sıradan çıxmağa qoymur, öz poetik dilində aktivləşdirir. “Baxar” sözü bu mənada maraqlı doğurur:

Bulaqların bir səmtədir axarı,
 “Salvartı”nın xoş görünür baxarı,
 Biçənəkdən at səyirdib yuxarı,
 Yalmanına yata-yata gəlmişəm,
 Mərcañ gözlü Batabata gəlmişəm [4, s.70].

“Baxar” milli sözdür, lakin təəssüf ki, biz onun əvəzinə alınma “mənzərə” ifadəsini o qədər çox işlədirik ki, artıq bu söz unudulmaqdadır. Var olsun bədii dilimiz ki, belə sözləri unudulmağa qoymur. Bu işdə söz sənətkarlarımıza borcluyuq.

Bəzən dilimizdə işlənən sözlər alınma olsalar belə, İslam Səfərlinin dilində elə doğmalaşırırlar ki, sanki onlarla yenicə tanış olursan. Bu proses bədii dili qeyri-poetik ünsürlərdən xilas edir. Dilimizdə “nazəndə” sözü ilə müqayisədə “nazlı” sözü daha çox işlənir və bu, bədii dilimizin tarixən yadda qalan faktlarındanır. Lakin çağdaş poeziyamızda “nazəndə” sözünü şirin-şirin işlədən, ona bədii həyat bəxş edən İslam Səfərlidir:

Dəydi saçlarıma bahar kuləyi,
 Nazəndə sevgilim, yadıma düşdün.
 Hərənin baxtına bir gözəl düşər,
 Sən də təkcə mənim adıma düşdün,
 Nazəndə sevgilim, yadıma düşdün [4, s.147].

İslam Səfərlinin yaradıcılığı bir daha göstərir ki, poeziya sözün şöhrətini, hikmətini, qüdrətini yaşadır. Sözdən uzaqda poeziyanın mövcudluğu mümkün deyildir.

İslam Səfərli şeirinin dayaqları saf sözlərdir. Dildən məqsədəuyğun şəkildə istifadə, səs və məna əlvanlığı, ədəbi dil normalarından istifadə sərbəstliyi, sözlərin misralarda düzgün sıralanması şairin poetik dilinə xas olan cəhətlərdəndir. Onun yaradıcılığında poetik mətləb sözlərin məna çalarları ilə tarazlaşır. “İdeya məzmununu kamil ifadə formasına salmaq, sözü obraza çevirmək şeir yaradıcılığının ən ilkin əlamətidir və elə bunun üçündür ki, obraz yaratma vasitəsi olan dil və üslub şeir yaradıcılığının mərkəzi problemdir” [2, s.34-35]. Bədii dilimizdə “Xəzər”, “Naxçıvan” kimi onlarla toponimi, “güzər”, “qırçın” kimi sözləri obrazlaşdıran şair şeirlərində gerçəkliyə poetik münasibətinin incə məqamlarını ifadə etmişdir. Onun “Naxçıvan” mövzusunda əsərlərinin ruhu, ahəngi, coşqusu, vətən təranələrini oxuyan bir şair ürəyinin hərarəti bunu deməyə əsas verir ki, İslam Səfərli “Naxçıvanın Səməd Vurğunu”dur:

Çöllərindən kecən mənəm,
 Söz qoşmamış keçəmmənəm,

Sularından içən mənəm,
Mənim barlı Naxçıvanım,
Xoş baharlı Naxçıvanım [4, s.60].

Dil faktlarının yaratdığı həyəcanlar fikirləri sərəstləşdirir, insanın vətənə olan məhəbbət hisslərini coşdurur və bu duyğuları ürəyin əbədi ehtiyacına çevirir:

Vurulduqca bu sevimli yurda mən,
Rübabımı kökləmişəm burda mən.
Mənə şeir çələngini bəxş edən,
Yaraşıqlı bir məkana gəlmişəm.

Ovçu kimi mən dolana-dolana,
Qalxıb Araz qırağından bu yana.
Baba yurdum gözəl Nəqşi-cahana,
– Ana yurdum Naxçıvana gəlmişəm [4, s.60].

Tam məsuliyyətlə deyə bilərik ki, Azərbaycanı tərənnüm edən şeirlərində Səməd Vurğun hansı qüdrət sahibdirsə, Naxçıvanla bağlı əsərlərində də İslam Səfərli odur.

Nəticə / Conclusion

İslam Səfərlinin şeirlərini “nəğmələr poeziyası” adlandırmaq yerinə düşər. Burada sözün içində gizlənən mənalar ritmlərlə açılır. Şairin şeirləri öz-özlüyündə həzin və düşündürücü bir nəğmədir. Bu poeziya həssas və gözəl bir şair ürəyini tanıda bilir. Bu mənada, poeziyanı “insan qəlbinin dili” hesab edənlər necə də düzgün mövqedə dayanmışlar. İslam Səfərli ədəbi dilimizdə heç kəsə bənzəməyən, başqalarının üslubuna qarışmayan, özünəxas deyim tərziləri olan şairlərdəndir. Onun dilindəki hikmətli ifadələr: “könlümün tərlanı”, “sevda beşiyi”, “sülh alayı” kimi poetik sintaksis faktlar ədəbi dilimizə bəxş etdiyi töhfələrdəndir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat / References

1. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. (2006). Bakı, Şərq-Qərb. 792 s.
2. Hüseynov M. (2008). Dil və poeziya. Bakı, Elm. 434 s.
3. Qabil. (2004). Seçilmiş əsərləri. Bakı, Şərq-Qərb. 248 s.
4. Səfərli İ. (2005). Seçilmiş əsərləri. Bakı, Lider. 224 s.